

Azt a tapasztalatot segíti újra meg újra megisméltódni, amely szerint olvasáskor nemcsak mi keressük a jelentést, hanem a szövegek is helyet keresnek maguknak életvilág-tapasztalataink és olvasói tapasztalataink között.

Talán kitűnik az elmondottakból, hogy a Megértő irodalomolvasás más nyelven szól a használóihoz, mint a hagyományos tankönyvek zöme; másfajta tudás-eszménynek, másfajta befogadói elvárásoknak igyekszik megfelelni. De hogy valóságos elvárások íródtak-e bele a szövegébe vagy sem, azt majd az fogja eldönteni, hogy azok az emberek (tanárok és diákok), akik őt választják, jó szívvel mondják-e róla: „*Ez az én tankönyvem*”.

Orbán Gyöngyi

Mitől élmény az olvasás?

A hangos olvasás szükségességéről

A kérdésselvetés mindazoknak, akik szenvedélyesen, életszükségletből olvasnak, természetesen felesleges. Most én az átadók, az irodalmi művet közvetítő tanárok oldaláról közelíték a kérdéshez és a válaszadáshoz. Az élményszerzés forrása igen sok összetevőből áll össze, s ezek értékelése, elemzése igen sok szempontból lehetséges. A művészi szöveg esztétikai élménnyé válásában – kiskorú kortól 18 éves korig – ugyanis meghatározó szerepe van a tanár bemutatott, hangos olvasásának. Ám ugyanilyen nélkülözhetetlen élményt adó forrás lehet az órai szövegolvasás is. A hangzó művészi szöveg emberformáló, lélekre ható ereje ugyanis pusztán magyarázással, különféle megértetési utakkal nem pótolható. A hangos olvasás tanulásban betöltött szerepéről egy korábbi alkalommal már szóltunk. Most e nagyon is kézenfekvő módszer érzelmi életet formáló, azt gazdagító hatásával foglalkozunk.

Előadásom első részében egy 1921-ben megjelent, aktualitásából mit sem veszített tanulmányról fújom le a feledés porát. Nemcsak az volt ugyanis tanulságos számomra e tudományos értekezésben, amit ott olvastam, hanem az a tükörbenézés is, amire biztatnék minden kollégámat: a múlt tapasztalataiból bizony jobban számon kellene tartani azokat az eredményeket, hasznos módszereket, amelyek évszázadokon, olykor évezredekken át bizonyultak járható útnak, s vállalni kell a gyakran látványos elképzeléseket kínáló (pl. tankönyvcsaládok által terjesztett), gyakorlatban alig próbált ötletek elutasítását. A gyermek érdekében még a maradi jelzőt is.

Az említett tanulmány szerzője **Balogh József**, munkájának címe: „**Voces paginarum. Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez.**” (Franklin Társulat, Bp., 1921.) Balogh József nem az irodalomtanítás módszertana felől közelíti meg a kérdést, ám mondandója – lefordítva a módszertan nyelvére – a címben felvetett kérdésünkre ad hiteles választ. Előljáróban még annyit: a szerző az ókor értő tudósa volt, s innen kiindulva teszi fel kérdéseit, ám összegzései már saját korához szólnak. A század elejéhez. Ezért tartom gondolatébresztőnek s hozzánk szólónak eredményeit.

Kérdései a következők:

- „bizonyítható-e, hogy az ókorban mindazt, amit ma önmagunknak némán olvasunk, fennhangon olvasták?
- mennyiben terjeszthető ki ez a jelenség a középkorra?
- feltehető-e, hogy ebben a korban az írás is hangos művelet volt?
- mi e sajtósági jelenségeknek a magyarázata?”

Balogh József precíz szövegelemzési munkával egymás mellé sorakoztatta mindazon példáit, amelyek alapján egyértelmű, hogy az *antik ember számára a könyv lapjának (sőt a holt betűknek is) elsősorban hangja volt*. De hangja volt a középkorban is.

A tanulmány egyik példája a Krisztus utáni V. századból való, Arisztainetosz történetéből: *A szép Akontiosz beleszeret a tündéri Kydippébe. Elhatározása: Kydippe vagy a halál. Szerelme tárgyát egy kertben lesi meg: Kydippe szolgálója elé hirtelen egy alma gurul, amelybe írás van karcolva. A lány kíváncsian felveszi a gyümölcsöt és átadja asszonyának. Kydippe pedig – s ez volt Akontiosz körmönfont terve – természetesen fennhangon – olvassa az írást: Artemiszre esküszöm, Akontiosz felesége leszek.*

Balogh József a következőképpen értelmezi az idézetet: A bizonyító-hely interpretálása igen finom: nem az a döntő itt, hogy Kydippe fennhangon olvassa a felírást (hiszen szolgálója jelen van, ő adta át az almát és kéri meg úrnőjét, olvassa el mi áll rajta), hanem hogy Akontiosz egész csele azon az egész természetes feltevésen épült fel, hogy a szokás törvénye szerint a lánynak mindenképpen hangosan **k e l l** majd olvasnia az esküt.

Vagy álljanak itt biznyságul a keresztény irodalom példái:

- *Szent Anialt, a Thebais remetéjét a démonok még olvasmánya közben is meglepik: ekhóként ismétlik az olvasó szavait.*
- Szent Benedek regulája pedig ezt írja elő a rendtársaknak: *Mikor a hatodik óra után a fráterek felkelnek az asztaltól, teljes csendben pihenjenek ágyaikon, vagy ha valaki netán olvasni óhajtana önmagának, úgy olvasson, hogy mást ne zavarjon.*
- Olykor a néma olvasás büntetésként fordult elő a rendházakban.

A tanulmány írója a XVI. századig sorakoztatja példáit, levonva következtéseit a hangos olvasás szokásáról: egyik oka az olvasás technikájának lassúsága, gyakorlatlansága, de a másik „az antik ember lelke mélyén gyökerezik”, ugyanis „**a hangos olvasás önként és természetesen illeszkedik belé a hellén–római ókor retorikus világába, ahol közéletnek, nevelésnek, irodalomnak és tudománynak közös alapja a művésziesen formált élő és hangzó szó volt**”.

Az írás-olvasás elnémulásának magyarázatát Balogh József abban látja, hogy a könyvnyomtatással mindez a folyamat mechanizálódott, s a felszínes olvasásra sarkallta az olvasót. Sajnos a XIX. század számos technikai vívmánya is – mondja saját koráról a tanulmány szerzője – nemcsak az élőszót szorítja le a színpadról, hanem bizonyos fokig a könyvnek is szurrogátuma lett. Lehetetlen mindebben fel nem fedoznünk, mint hal el az emberi gondolat legnemesebb közlőeszközének, a szónak mélyén mindaz, ami individuális, humanisztikus és művészi érték

volt... A 19-ik század második felében megdőbentő mértékkel fejlődő hírlapírásnak nyelvünkön, stílusunkon, gondolkodásunkon, műveltségünkön való hatalmát általában alábecsülik. ... Napjainkban a retorika helyét a hírlapsajtó foglalta el, amely félelmetes szervezetével uralkodik közvéleményen, közkerkölcsön, közműveltségen. Az ókori retorika emberi szónak hangot és életet adott, értéké avatta, a mai zsurnalizmus az emberi szót ólombetűbe temeti és devalválja.

A jóslat XX. század végi (sajnos Balogh koráénál súlyosabb) megvalósulásáról vannak tapasztalataink. E tapasztalatok számszerű, statisztikai, s a mérhetetlenebb emocionális mutatóit nem szabad megváltoztathatatlan tényként elfogadnunk. Tudatos munkával kell visszaadnunk a szó becsületét. Mert talán valamikor az író is számított tolmácsolója becsületére.

Flaubert – írja Zola – nem a szemnek írt, nem annak az olvasónak, aki a kályhakuckóban ülve a tekintetével olvas, hanem olyannak, aki szavával fennhangon vágja oda a mondatokat, ebben áll tulajdonképpen munkájának egész rendszere. Hogy mondatait érezze, egyedül ülven asztalánál, ordította őket, s csak akkor volt megelégedve, ha azzal a zenével hagyták el a mondatok a torkát, amelyet számukra keresett. Croissetben (Flaubert faluja) ezt a módszert jól ismerték, a cselédek utasítást kaptak, hogy ne zavartassák magukat, ha az urat kiabálni hallják, csak a polgárok álltak meg az úton kíváncsian és sokan „fiskális”-nak hívták, kétségtelenül abban a hitben, hogy az ékesszólást gyakorolja. Véleményem szerint semmi sem jellemzőbb, mint ez a vágycsozás a harmónia után. Nem ismerjük Flaubert stílusát, ha mondatait nem „ordítjuk el”, mint ő tette. Szavalásra írott stílus ez. A szavak hangzatossága, a ritmus terjedelme csodálatos hatalmat adnak a gondolatoknak, néha a lírai bőség, néha komikus ellentét által”. Természetesen nem csupán a hatás kedvéért idéztem a Flaubert-ről írt gondolatokat, hanem azért is, hogy így felnagyítva a hangos olvasás gyönyörködtetésben betöltött szerepét elmondhassam saját tapasztalataimat is.

Tanításom során ugyanis egyre gyakrabban találkozom olyan hallgatóval, aki nekem nem öröm már a néma olvasás sem, hanem munka. Jóllehet egyik állítás sem zárhatná ki a másikat, sőt a kettőnek egybe kellene esnie – valami alibikeresés miatt (tananyag mennyisége, idejét múlt témája, időhiány stb.) egyre ritkábban kerül szinkronba a kötelező olvasás és az öröm fogalma vagy a intellektuális munkával megszerzett élménytadó olvasás érzése.

És az olvasóknak mintha nemcsak az örömük, hanem a belső hallásuk is elveszett volna. Egyre gyakrabban hallok megcsonkított Arany, Petőfi szöveget: tanári pályán, előadói pódiumon. A magánhangzók hosszúságának eltűnése, a régies helyesírással írt (de ritmusformáló tényezőként fontos mássalhangzók) rövidülése kezd természetes jelenséggé válni. Azt, hogy ezzel a pongyolással Arany, Petőfi és mások vesszoraik sánták lesznek, már fel sem tűnik. Érdekes, hogy a jó fülű gyerekek kisebb korban, ha elavult vagy ismeretlen értékű hangzót mondanak az általuk továbbadandó szövegben, akkor valami halandzsaszótaggal ugyan, de betartják a verstani követelményeket. Felsőtagozatos korban már megszűnik ez az ösztönös képesség.

Irodalomtanári munkámban – védekezési stratégiaként (miként más alkalommal írtam is erről) – az irodalmi szöveget állítom még akkor is a középpontba, ha a szakirodalmi megközelítések előzetes elolvasásával erőfeszítés nélkül

értelmezhető volna maga az irodalmi mű is. Tehát Devecseri Gábor Homérosz-kalauzát csak akkor javaslom az ókor kapujában toporgónak, ha már az Iliászt és Odüsszeiát elolvasta. A hangulati, érzelmi benyomás ugyanis nem pótolható a racionális megközelítésekkel.

Hephaisztosz gyönyörű pajzsléírását nemcsak példaként olvassuk föl a szövegelemzés kedvéért, hanem annak zenéjéért is. S tesszük ezt minden ókori szerzőnél. A hiányos háttérműveltséget ezáltal ugyan nem pótoljuk, de az adott mű tökéletességre törő képiségének, hangzásvilágának segítségével megjeleníthetjük azt az írói világot, amelyet talán kötelezőként előírt penzum volta ellenére is érdemes elolvasni.

(Csak zárójelben jegyzem meg: kislányomnak, aki 11 éves, felolvastam nyári szünetben az Odüsszeiát. A művet kötelező olvasmányként kapta. Jómagam is nehezen fogtam a fölolvashoz, félve az ókori mű több mint 2000 évetől. Ám amint a szereplők egymáshoz való viszonya lassan családfává rendeződött, kislányom számára is úgy vált egyre érdekesebbé a történet. Devecseri Gábor fordításának zeneisége engem is magával ragadott, s egyre jobban éreztem magam az előadói szerepkörben. Az estéről-estére folyó regéléskor számtalan elgondolkodni való kérdés is elhangzott. Olyanok, amelyekre az ókorral foglalkozók adhatják meg a kielégítő választ, de ugyanakkor minden, az Odüsszeiával foglalkozó felnőttnek is fel kell tennie, ha nyitottan olvas: pl. miért egyeneslelkű, nyíltbeszédű a főhős, mikor folyton mellébeszél? (Az állandó jelzők értelmezése, a keresztény értékrend és az ókori értékrend ütközése mind-mind olyan problémát vet fel, amelynek magyarázásával elérkezhetünk, elérkeztünk a görög gondolkodásmód stb. világába.)

Vajon megengedjük-e, hogy tanítványaink feltegyék ezeket a látszólag „egyszerű” kérdéseket? Vajon sarkalljuk-e őket, hogy a gyermeki kérdezőkedvet kincsként őrizték magukban? S vajon egy közös olvasásnál mennyi kérdésre tudunk mi magunk megfelelni?

Ez utóbbi kérdést gyakran kellene nekünk, irodalomtanároknak magunkban föltennünk. Mert talán így sok baj gyökerét megtalálhatnánk önmagunkban. S ezzel a „baj gyökere” toposszal elérkeztünk következő irodalmi példánkhoz: Mikszáth Kálmán A néhai bárány c. novellájához. A történet tanórai feldolgozásához valamennyi kezdő „kistanár” elkészíti szómagyarázatát. Sajnos ezek száma évről-évre növekszik.

(A tárgyi néprajz, az élménytadó falusi kirándulás, a nagymamák meséinek stb. megszűnésével egyre több szófordulat szorul magyarázatra. S bizony már azon sem csodálkozhatunk, ha egy konyhai életképet kis tégelyekből elővarázsolt fűszerek illatával igyekszik a leleményes hallgató elővarázsolni. Az alapfűszerek illatát a behúnyt szemű kisgyerekek legnagyobb része fel sem ismerte, így hogy tudta volna elmesélni élményszerűen, mit főztek a Toldi házban György hazaérkezésekor.)

A mikszáthi világ elővarázsolását – a szövegértési nehézségeket játékosan vagy komolyan legyőzve – nekünk tanároknak kell elsősorban megpróbálni. Ilyen ötletkereső próbálkozásra biztattam hallgatóimat azzal, hogy 5–6. osztályban csempésszék a mondák világába azokat a történeteket, amelyeket Mikszáth

hallhatott gyermekkorában nagyanyjától. A néprajzi gyűjtések mellett jó kalauznak kínálkozik mindehhez Szombathy Viktor Száll a rege várról várra (Madách Kiadó, 1979.) című kötete. Kedvébresztésül egyik felvidéki hallgatómat kértem meg a mű tolmácsolására azon a szemináriumi órán, melyen a Mikszáth-órákat készítettük elő. Az első, fordulatos, rövid mesét a csoport udvarias érdeklődéssel hallgatta. A fölolvadó hallgató a történetet tisztességgel, a felnőttek távolságtartásával mondta el. Mielőtt a másik prózai szöveg fölolvadása elkezdődött volna, megkérdeztem tőle, nem tudná-e palóc nyelvjárásban elmondani? Meglepődött, de vállalkozott rá. Az elfogódott kezdeti mesélést lassanként felváltotta az egyre izesebb népi mesélés hangja, az előző gesztustalan felolvasást a gazdag arcjáték, széles kézmozdulatok (miként a nagyanyámtól tanultam) kísérete. A csoport mozdulatlanul figyelt, a történet humora jóízű nevetést váltott ki, mert az átváltozás megtörtént. Megjelent Mikszáth nagyanyja, akitől érdekesítő volt hallani a legegyszerűbbet is, mert a világ valóban érdekes! S a hallgató-mesélő levette magáról a szerepként felvett szürke-pesti-egybeolvadás álarcát. Önmaga volt. S a Mikszáth-történetek az órákon élni kezdtek! Mert a hallgatók érzelmileg is kapcsolódási pontot találtak az íróhoz.

Ugyanígy lelkileg érintették meg hallgatóimat azok a középkori magyar irodalmi szövegek, melyeket a következőképpen „fedeztek fel önmaguknak”: A feladatuk az volt, hogy ugyanabban a mondatszerkesztési módban, ugyanannyi szótagszámban írjanak himnuszt, imát, elmélkedést stb. olyan témáról, ami a mai fiatalok érdekelheti (pl. házasság, barátság, hazaszeretet stb.), mint ahogyan az az elénk tett középkori szövegben szerepel. Mivel a kezükbe adott írásmű gyönyörű szövege veretes példaként állt előttük, ez megkönnyítette dolgukat – ám meg is nehezítette. Ugyanis szavanként kellett megbírkózniuk a gondolat formába öntésével. Az így elkészített példák azonban közelebb vitték őket a középkor írásművészetének erényeihez, a mesterségbeli szabályokhoz, a belső halláshoz (melynek megszerzésében a memoriter is igen fontos szerepet játszik).

A „belső beszéd” élővé váltására természetesen már kisgyermekkorban kell érzékennyé tenni a gyermekeket. (A HUNRA előadásain számos jó kezdeményezésről hallhattunk. Megvalósításukra elsősorban szülőként, s csak második lépésként kell tanítóként gondolnunk!) A meseválasztásban egyik szempontunk a felolvasandó mű terjedelmi rövidsége (2-3 lap) legyen. Mindezt a kritériumot még a felnőtt irodalom könyvajánlásakor is érvényesnek kell tartanunk, ha ócodó könyvolvasóval találkozunk. Hadd ajánljam figyelmükbe Leszkai András: Moha bácsi meséi c. könyvét, melynek két kötetes kiadása, úgy hiszem, sok embert csalogatott az olvasók táborába. Erkölcsmesésítő fabulái nem egyszerűen mesék! Különböző élethelyzetekre adott megfelelő válaszok, erkölcsi döntések. Szülőknak esti olvasmányként 10 perces mesék. (A kötet olvasóközönségéről, határfokáról külön beszámolót lehetne írni!)

Visszatérve Balogh József bevezetőnkben idézett gondolataihoz: a múlt betűit olvasnunk kell, s olvasni annyit tesz, mint életre kelteni a halhatatlanokat. Az alkotók szándékához hű életre keltéshez az általuk megformált hangzó szavak is hozzátartoznak.

Hubert Ildikó